

**ORTA KLAS OQIWSHILARININ OQIW MOTIVACIYASI HAM KASIP TANLAW PROCESININ
OZ ARA BAYLANISLILIGI**

Turdimuratova Amangul Baymuratovna – *pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori*
amanin@list.ru

Djapakova Laura – *magistrant*
Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

**ВЗАИМОСВЯЗЬ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО
САМООПРЕДЕЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ КЛАССОВ**

Турдымуратова Амангуль Баймуратовна – *доктор философии по педагогическим наукам*
Джапакова Лаура – *магистрант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THE INTERPLAY BETWEEN ACADEMIC MOTIVATION AND PROFESSIONAL
SELF-DETERMINATION AMONG MIDDLE SCHOOL STUDENTS**

Turdimuratova Amangul Baimuratovna – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*
Dzhapakova Laura – *Master's student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: motivatsiya, kasbiy o'z-o'zini belgilash, akademik faollik, o'quvchi, psixologik nazariyalar, kasbga yo'naltirish.

Rezyume. Maqolada o'quvchilar motivatsiya tizimining nazariy asoslari hamda uning kasbiy o'z-o'zini belgilash jarayonidagi roli tahlil qilingan. Motivatsiya konsepsiyasi antik davrdan boshlab hozirgi zamon psixologik yondashuvlarigacha (Wentzel, Schunk, Maslow va b.) bo'lgan evolyutsion bosqichlarda yoritilgan. Tadqiqot doirasida ichki va tashqi omillarning o'rta sinf o'quvchilarining akademik faolligini oshirishga ta'siri, shuningdek, motivatsiyaning baholashning zamonaviy metodologiyalari ko'rib chiqilgan. Olingan natijalar kasbga yo'naltirish jarayonida motivatsiyaning strategik ahamiyatini hamda ta'lim muhitining ushbu jarayondagi determinantlik rolini asoslab beradi.

Ключевые слова: мотивация, выбор профессии, академическая активность, учащийся, психологические теории, профориентация.

Резюме. В данной статье анализируются теоретические основы мотивации учащихся и её роль в выборе профессии. Дано описание концепции мотивации на основе психологических взглядов от античности до наших дней (Wentzel, Schunk, Maslow и др.). В исследовании рассматривается влияние внутренних и внешних факторов на повышение академической активности учащихся средних классов, а также современные методы оценки мотивации. Результаты подчеркивают стратегическую значимость мотивации в процессе профориентации и роль образовательной среды в этом процессе.

Key words: motivation, career choice, academic activity, student, psychological theories, vocational guidance.

Summary. This article analyzes the theoretical foundations of student motivation and its role in career choice. The concept of motivation is described based on psychological perspectives from antiquity to the present day (Wentzel, Schunk, Maslow, etc.). The study examines the influence of internal and external factors on increasing the academic activity of middle school students, as well as modern methods for assessing motivation. The results highlight the strategic importance of motivation in the process of vocational guidance and the role of the educational environment in this process.

Kirisiw. Motivaciya – ásirler dawamında insan itibarın tartqan tema bolıp, ol kóplegen kitaplarda teoriyalıq tárepten analizlengen. Balalardıń akademikalıq tabıslı bolıwın belgilewshi oraylıq process – bul motivaciya bolıp tabıladı. Ol “bir-biri menen baylanıslı bolǵan tilekler, maqsetler, mıtájlikler, qádrıyatlar hám sezimler kompleksi bolıp, unamlı minez-qulıqtıń júzege keliwi, baǵdarı, intensivligi, bekkemlik hám sapasın túsindiredi” dep táriyplenedi(Wentzel & Miele, 2025,1)

B.Meshcheryakov hám V.Zinchenko tárepinen dúzilgen psixo-pedagogikalıq sózlikte, motiv – bul materiallıq yamasa ideal “obyekt” bolıp, ol iskerlik yamasa háreketke shaqıradı hám baǵdarlaydı. Bul háreket yamasa iskerliginiń mazmunı, motiv arqalı subyekttiń málim zárúrlikleri qanaatlandırıladı, sonıń menen birge, bul obyektıń psixologiyalıq suwreti payda boladı. Termin francuzsha “matif” sózinen alınǵan bolıp, “úndew” degen mánisti ańlatadı.

Motivaciya derekleri áyyemgi grek filosofları dáwirinde baslangan. Geraklit aytıp ótkeni sıyaqlı, hár qanday qálew artıqsha paydalanılǵanda “psixika” kúshin páseytedi, sol

sebepli intellektuallıq rawajlanıw ushın tileklerde ortalıqtı saqlaw kerek.

Sokrat bolsa: «eger tilekler hám umtılwlar insannıń ómirinde oraylıq orındı iyelese, olarǵa húkimranlıq qılıw imkaniyatın joǵaltadı. Sol sebepli hár bir insan óz tileklerin minimal dárejege azaytıwı kerek, sonda ol orta jaǵdayǵa jaqınlasadı hám barlıq erk hám aql kúshlerin haqıyqattı izlewge baǵdarlaydı» deydi.

Soǵan uqsas ideya Platon pikirlerinde de: ol insannıń tilekler hám umtılwları “tómenlew” ruwxı qalıplestiredi, ol bolsa “sanalı” ruwxıń basqarıwına mıtáj ligi sıpatında ushırasadı.

Aristotel insannıń minez-qulıq mexanizmlerin izertlewde úlken tabısqa erisken bolıp, ol umtılwlar maqset, obyekt suwreti yamasa insan ushın zárúrli bolǵan zatqa tiyisli pikir menen baylanıslı dep oılaǵan. Sonıń menen birge, ol hár qanday insannıń emocional jaǵdayı yamasa iskerligin belgilewshi erk-háreketi tábiyiy tiykarǵa iye ekenligin belgilegen.

Motivaciyanıń eń dáslepki teoriyaları XVII ásir aqırı-XVIII ásir baslarına tuwrı keledi:

- qarar qabıllaw teoriyası-insan minez-qulqın racionalistikalıq tiykarda túsındiredi;

-avtomat teoriyası-haywanlar minez-qulqın irracionallıq tiykarda táriypleydi.

Metodlar. XIX ásirдің ekinshi yarımında bolsa Charlz Darvin teoriyası payda boldı hám ol insan minez-qulqınń derekleri haqqındaǵı kózqaraslardı túpten ózgetedi. Bul teoriya insan hám haywan tábiyatına tiyisli kózqaraslardı anatomiyalıq, fiziologiyalıq hám psixologiyalıq tárepten eki ulıwma tuura kelmeytuǵın hádiyse retinde ajıratıp kóriwge tiykarlangan antagonizmlardı saplastırıwǵa múmkinshilik berdi.

Ch.Darvin insan hám haywanlar minez-qulqı arasındaǵı jaqın baylanıslıqlıq ilimiy tiykarda kórsetken dáslepki alım boldı. Ol minez-qulıqqa mıtájlikler, emociyalar hám sezimler tásir kórsetiwın aytıp ótken. Sol tiykarda haywanlardıń intellektualıq minez-qulıq formaları (Kohler, Edward Torndike) hám insandaǵı instinktlar (Zigmund Freyd, William M, Ivan Pavlov hám basqalar) boyınsha keń kólemli izertlewler alıp barıla baslandı.

XVIII ásir aqırında xızmet dáregi retinde mıtájliklerge bólek itibar qaratılǵan. B.Spinoza tiykarǵı xoshametlendiretuǵın kúsh affektler, yaǵnıy dene yamasa ruxlanıw menen baylanıslı umtılıwlar ekenligin aytıp ótken. Spinoza pikirine bola, sanalı umtılıw qálewge aylanadı.

P.Golbax bolsa mıtájlikler sanamızdı motivler arqalı háreketke keltiredi; bul motivler insannıń párawanlıǵı ushın zárúr bolǵan haqıyqıy yamasa oyda sáwlelendiriwshi obektler retinde kórinedi.

Motivaciya tendenciyaları Z.Freyd pikirine bola joǵalǵan teń salmaqlılıqtı qayta tiklew usılı esaplanadı, yaǵnıy motivatsiyanı teń salmaqlılıqtı tabıwǵa umtılıp atırǵan tártip dep qaraw múmkinligin kórsetedi.”

U.Djeyms hám K. Lange óz jumıslarında Motivaciyanı psixikalıq qozǵalıstı retinde qaraǵan. Avtorlar insan organizmniń sırtqı stimullarǵa bolǵan reakciyasına tiykarlanıp, emociyalar hám minez-qulıq motivaciyanıń sáwlelendiriwı arasında baylanıslılıq bar ekenligin aytadı. Bul gipoteza insannıń subyektiv emocional reakciyalarına salıstırǵanda deneniń ózgerisleri birinshi dárejeli ekenin aytıp otedi. U.Djeyms motivaciyalıq háreket retinde qarar qabıllawdıń bir neshe túrlerine itibar qaratqan. Sonıń menen birge, ol bunday sheshimge motiv retinde pikir obyektlarin, olar háreketke tosıq boladı yamasa oǵan járdem beriwı múmkinligin aytıp ótken.

«Motivaciya»túsiniǵin A.Shopengauer «Tolıq sebeptiń tórt principi»maqalasında pánge birinshilerden engizgen bolıp, XX asırde «zárúrlık»terminin«Motivaciya»menen baylanıslı halda qollanadı. Bul bixevioristiklik «stimulreakciya»sxemasına uqsas bolsa da, joqarıda keltirilgen mıtájlikke tiykarlangan motivaciya teoriyaları bixevioristiklik qaraslar menen qayshı kelgen.

Sonı atap ótiw múmkin, motivaciyaǵa arnalǵan kóplegen kontseptsiyalarda motivaciya bul insan minez qulqın qalıplestiriwshi psixikalıq process retinde qarar qabıllaw baslı orındı iyeleydi.

Ádebiyatlar tallawı. Motivaciya tálimde eń kóp úyrenilgen psixologiyalıq konstrukciyalardan biri esaplanadı (Koenka, 2020). Bul termin latinsha “ movere” sózinen kelip shıqqan bolıp, “háreketlendirmekshi”, “háreketleniw” degen mánisti ańlatadı. Sebebi, motivaciya insan iskerligine zárúr bolǵan energiyanı támiyinleydi (Escles hám basqa., 1998; T.Jansen hám basqa., 2022).

Ilimiy ádebiyatlarda motivaciya kóbinese “maqsetke baǵdarlangan iskerlikti baslawshı hám dawam ettiretuǵın process” retinde táriyplenedi (Shiunk hám basqa., 2014, 5-bet).

Skotttıń pikirinshe, Motivaciya – bul adamlardı qálegen nátiyjelerge erisiw ushın háreketke shaqırıw procesi bolıp tabıladı. Motivaciya ush ayrıqsha ózgeshelikke iye:

1.Ol sezim, mıtájlikten kelip shıǵadı. Motivaciya minez-qulıqtı qozǵatadı hám adamdı háreket etiwge májbúrleydi;

2.Motivaciya – bul minez-qulıqtı anıq bir jóneliske, yaǵnıy ámeldegi zárúrlıktı qanaatlandıırıwǵa háreketlendiriwshi jaǵday bolıp tabıladı;

3.Motivaciya dawam ettirilip atırǵan minez-qulıqtı qollap-quwatlap turadı. Bul process mıtájlik jaǵdayı páseyemen degenshe dawam etedi Akademikalıq motivaciyaǵa tiyisli izertlewler tálim alıwshılardıń arnawlı bir tárizde háreket qılıwınhám bul jaǵday oqıw hám nátiyjelerge qalay tásir etiwın túsindiriwge qaratılǵan (Shiunk hám basqa., 2014). Bilimlendiriw tarawındaǵı Motivaciya izertlewlerinde oqıw baǵdarı, baslanıwı, tezligi hám dawamlılıǵın xarakteristikallaw, túsindiriw hám boljaw ushın bir neshe tiykarǵı teoriyalar islep shıǵılǵan (qarań: Linnenbrink-Garcia & Páral, 2025).

Nátiyjeler. Motivaciya (motivatio)-bul insan yamasa haywannıń maqsetke baǵdarlangan minez qulqın qozǵawtıwshı hám baǵdarlawshı, óz ara tásir kórsetiwshı ishki faktorlar (motivatorlar)dıń dinamikalıq sisteması bolıp tabıladı. Ishki faktorlar degende mıtájlikler, tilekler, umtılıwlar, úmitler, qabil etiw, qádrıyatlar hám shaxstıń basqa psixo-pedagogikalıq komponentleri túsiniledi.

Tar mániste, motivaciyalangán iskerlikti insannıń óz maqsetlerine erisiw hám óz máplerin ámelge asırıwǵa qaratılǵan, ishki konfliktler menen baylanıslı erkin háreketleri táriyplew múmkin. Oqıw miynet motivaciyası bolsa tálim alıwshınıń miynet iskerligi arqalı óz mıtájliklerin qanaatlandıırıw (málim kónlikpelerdi iyelewge) umtılıwı bolıp tabıladı.

Motivaciya bárshemizge júdá túsiniikli túsiniq sıyaqlı kórinedi – bizde ol bar yamasa joq hám kóbinese háreketlerimiz nátiyjesin onıń úlken kúshi menen baylanıstıramız. Moynıns sózliginde motivaciya "háreket etiw tilegin oyatıw; qızıǵıwshılıq yamasa umtılıw, xoshamet yamasa iytermelew (psixologiyalıq kózqarastan) insan hám haywan minez-qulqın oyatıwshı, qollap-quwatlawshı hám tártipke salıwshı process" dep táriyplenedi. Soǵan uqsas tárizde, Axford sózligi (1993) motivaciyanı "málim bir tárizde háreket etiw yamasa ózin tutıw sebebi yamasa sebepleri, yamasa geypara paydalı zattı orınlaw qálewı, qálewı yamasa qızıǵıwshılıqtı iyelew" dep táriypleydi.

Hár eki táriypte de motivaciya adamdı belgili bir tárizde háreket etiwge shaqırıwshı jaǵday yamasa qanday da bir tema yamasa iskerlik insannıń qatnasıw tilegin qollap-quwatlawshı jaǵday retinde túsiniledi. Braun (1987: 114) boyınsha, "motivaciya ádette ishki umtılıw ,insandı arnawlı bir háreketke shaqırıwshı impuls, sezim yamasa qálewı" dep esaplanadı.

Juwmaq. Motivaciya teoriyalarınıń quramalılıǵı hám terminologiyalıq túrliligi (Murphy & Alexander, 2021) ortaqlıq bir "Meta-model" jaratıw zárúrliginiń keltirip

shıǵaradı. Urhahne (2021) tárepinen rawajlandırılǵan "Háreket modeli" kútiw-baha hám óz-ózin belgilew teoriyaların birlestiriw imkanın beredi.

Orta mektep dáwirinde motivatsiyanıń tábiyyı túrde páseyiw tendenciya (Hornstra et al., 2013) baqlanadı. Bul pedagoglardan oqıwshı avtonomiyasını qollap-

quwatlaytuǵın hám biliwge bolǵan qızıǵıwshılıqtı (G.I.Shukina boyınsha) aktivlestiriwshi jańa ortalıq jaratıwdı talap etedi. Kásip tańlaw procesinde motiv – bul tek qálew emes, al shaxstıń óz imkaniyatların jamiyet mıtájlikleri menen muwapıqlastırıwshı sanalı háreketi esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Avttie et al. Motivation models in educational contexts: Individual and social factors. // Journal of Educational Psychology. 2020. 112(3), 450-465.
2. Brophy J. Motivating students to learn (5th ed.). Routledge. 2020.
3. Fong, C. J. Motivation in shifting cultural contexts: Lessons from the pandemic. // Educational Psychologist. 2022. 57(2), -P.89-105.
4. Gottfried A. E., et al. Continuity of academic intrinsic motivation from childhood through early adulthood. Motivation and Emotion. 2023. 47, 12-28.
5. Heckhausen J., Heckhausen H. Motivation and action. Springer International Publishing. 2018.
6. Linnenbrink-Garcia L., Patall E. A. Motivation in education: Integrating theories for practice. In Handbook of Educational Psychology. 2025.
7. Murphy P.K., Alexander P. A. A motley muster of motivation terminology: Looking backward and forward. Contemporary Educational Psychology. 2021., 61, 101-115.
8. Schunk D. H., DiBenedetto M.K. Motivation in education: Theory, research, and applications (9th ed.). Pearson. 2024.
9. Stipek D. J. Motivation to learn: From theory to practice. Allyn & Bacon, 1998.
10. Urhahne D., Wijnia L. A review on the effects of teacher expectations on student outcomes. Educational Research Review, 2021. 34, 100-112.
11. Watts A. G., Fretwell D.H. Public policies for career development: Case studies and emerging issues for designing career information and guidance systems in developing and transition economies. World Bank, 2004.
12. Wentzel K.R., Miele D.B. Handbook of motivation at school (3rd ed.). – Routledge, 2025.